

DAVLAT TILIDA ISH YURITISH JARAYONIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING QO'LLANISH XUSUSIYATLARI VA KOMMUNIKATIV- PRAGMATIK IMKONIYATLARI

**Rasulova Malika
Abdumannopovna.**

*Toshkent viloyati, Toshkent tumani 20- maktab
direktori*

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlat tilida ish yuritish jarayonida frazeologik birliklarning qo'llanish xususiyatlari, ularning hujjat matnidagi kommunikativ vazifalari hamda pragmatik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda frazeologik birliklar nafaqat tilning obrazli va ekspressiv qatlamiga mansub birliklar, balki muayyan kommunikativ vaziyatda axborotni ixcham, ta'sirchan va milliy-madaniy mazmun bilan ifodalash imkonini beruvchi vosita sifatida talqin qilinadi. Davlat tilida ish yuritishning asosiy talabi hujjat mazmunining aniqligi, mantiqiyliigi, standartligi va me'yoriyligi bo'lsa-da, ayrim turdagi rasmiy-kommunikativ matnlarda frazeologik birliklardan me'yoriy va maqsadga muvofiq foydalanish nutqning ta'sirchanligini kuchaytirishi mumkin. Shu jihatdan maqolada frazeologik birliklarning rasmiy hujjatlar, xizmat yozishmalari, boshqaruv kommunikatsiyasi, tavsifnoma, murojaat, bayonnoma va boshqa ish yuritish janrlaridagi funksional xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqotning nazariy asosi davlat tilida ish yuritish kompetentligini kommunikativ kompetensiya bilan bog'liq holda rivojlantirish zarurati bilan belgilanadi. Asosnomada qayd etilganidek, zamonaviy rahbar va mutaxassisning kasbiy faoliyatida davlat tilida samarali muloqot yuritishi, sohaviy-normativ hujjatlar bilan ishlashi va axborotni to'g'ri rasmiylashtirishi muhim kompetensiyalardan hisoblanadi. Mazkur yondashuv frazeologik birliklarning kommunikativ-pragmatik tabiatini ish yuritish jarayoni bilan bog'liq holda o'rganish imkonini beradi.

Kalit so'zlar:

davlat tili, ish yuritish, frazeologik birlik, frazeologizm, kommunikativ kompetensiya, pragmatika, kommunikativ-pragmatik imkoniyat, rasmiy uslub, hujjat tili, nutq madaniyati, kasbiy muloqot, lingvomadaniyat.

Abstract: This article examines the functional characteristics and communicative-pragmatic potential of phraseological units in official document management in the Uzbek state language. Particular attention is paid to the relationship between phraseological expressions, communicative intention, pragmatic meaning, official discourse, and professional communication. Although official documentation requires precision, standardization, logical consistency, and terminological accuracy,

certain forms of administrative and professional communication may employ phraseological units when they do not contradict the norms of the official style. The study considers phraseological expressions as culturally marked linguistic units capable of conveying not only lexical meaning but also evaluation, attitude, interpersonal positioning, politeness, persuasion, emphasis, and communicative intention. The research is conceptually related to the problem of developing the competence of school principals and other managerial personnel in conducting official communication in the state language. The source document underlying the study emphasizes the importance of effective communication, professional competence, and the ability to work with normative and electronic documents in the state language. The article therefore proposes a pragmatic-functional approach to phraseological units in official discourse and identifies conditions under which their use may contribute to effective professional communication.

Keywords: state language, official documentation, phraseological unit, phraseology, communicative competence, pragmatics, official discourse, professional communication, speech culture, linguistic culture.

Kirish

Davlat tilida ish yuritish zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas kommunikativ mexanizmlaridan biri bo'lib, uning samaradorligi nafaqat hujjatlarni belgilangan shaklda rasmiylashtirish, balki mazkur hujjatlarda fikrni aniq, izchil, tushunarli va kommunikativ maqsadga muvofiq ifodalash qobiliyatiga ham bog'liqdir. O'zbekiston sharoitida davlat tilining ijtimoiy va kasbiy faoliyatdagi mavqeini mustahkamlash, mutaxassislarning davlat tilida hujjatlar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish, boshqaruv jarayonlarida til me'yorlariga rioya etish masalalari izchil ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. "Asosnoma Malika.doc" hujjatida ham zamonaviy rahbar-xodimning raqobatbardoshligi uning samarali muloqot yurita olishi, davlat tilida sohaviy-normativ hujjatlar bilan ishlashi, turli hujjatlar va axborot manbalaridan foydalanishi bilan uzviy bog'liqligi ta'kidlangan. Mazkur holat davlat tilida ish yuritish jarayonini faqat texnik hujjat tayyorlash faoliyati sifatida emas, balki murakkab kommunikativ hodisa sifatida o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Har qanday hujjat muayyan kommunikativ vaziyatda yaratiladi: unda kimdir axborot beradi, topshiriq yuboradi, talab qo'yadi, murojaat qiladi, tavsiya bildiradi, qaror qabul qiladi, rozilik yoki norozilikni ifodalaydi, mas'uliyatni belgilaydi yoki muayyan harakatni amalga oshirishga undaydi. Shu sababli ish yuritish tilining imkoniyatlarini o'rganishda leksik, grammatik va sintaktik vositalar qatori frazeologik birliklarning ham kommunikativ xususiyatlariga e'tibor qaratish muhimdir. Frazeologik birliklar tilning tarixiy, milliy-madaniy va semantik tajribasini o'zida mujassamlashtirgan barqaror birliklar bo'lib, ular ko'pincha oddiy so'z birikmasi orqali ifodalash qiyin bo'lgan baholash, munosabat, emotsional holat yoki kommunikativ munosabatni qisqa shaklda yetkazish imkonini beradi. Masalan, "e'tibor qaratmoq", "chora ko'rmoq", "amalga oshirmoq", "mas'uliyatni o'z zimmasiga olmoq", "ko'rib chiqmoq", "yo'l qo'ymaslik", "hissa qo'shmoq", "ko'mak bermoq" kabi birliklar o'zbek tilidagi rasmiy va kasbiy muloqotda yuqori darajada me'yorlashgan birikmalar sifatida faol qo'llanadi. Ularning ayrimlari terminologik yoki rasmiy-kanselyar birliklarga

yaqinlashgan bo'lsa, ayrimlari frazeologiklashgan semantik xususiyatlarni saqlab qoladi. Demak, ish yuritish jarayonida frazeologik birliklarni o'rganish masalasi "rasmiy uslubda frazeologizmlar umuman qo'llanadimi yoki yo'qmi?" degan sodda savoldan ancha kengroq bo'lib, "qaysi turdagi frazeologik birlik qaysi kommunikativ vaziyatda, qanday maqsadda va qanday darajada me'yoriy hisoblanadi?" degan ilmiy savolga olib keladi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ham ana shu nuqtada namoyon bo'ladi. Asosnomada tadqiqotning maqsadi maktab direktorlarining davlat tilida ish yuritish kompetentligini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish bilan bog'langan bo'lib, uning predmetida mazkur kompetentlikning mazmuni, modeli va mexanizmi alohida o'rin egallaydi. Shundan kelib chiqib, davlat tilida ish yuritish kompetentligining tarkibiy qismi sifatida frazeologik birliklarni to'g'ri anglash, ularning uslubiy imkoniyatlarini farqlash va kommunikativ vaziyatga mos qo'llash ko'nikmasini ham ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotning asosiy maqsadi davlat tilida ish yuritish jarayonida frazeologik birliklarning qo'llanish xususiyatlarini aniqlash, ularning kommunikativ-pragmatik imkoniyatlarini tavsiflash va rasmiy-kasbiy muloqot samaradorligidagi o'rnini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqotning obyekti davlat tilidagi rasmiy va kasbiy kommunikatsiyada qo'llanadigan frazeologik hamda frazeologiklashgan birliklar, predmeti esa ularning funksional-semantik, uslubiy va kommunikativ-pragmatik xususiyatlaridir. Mazkur maqsad asosida frazeologik birliklarning rasmiy nutqdagi o'rni, ularning kommunikativ maqsad bilan aloqasi, hujjat janrlariga moslashuvi, pragmatik ma'no hosil qilishi va davlat tilida ish yuritish kompetentligini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Tadqiqot materiallari va metodlari

Tadqiqot metodologiyasi davlat tilida ish yuritish, kommunikativ kompetensiya, frazeologiya va pragmalingvistika kesishmasida shakllantirildi. Tadqiqot uchun asosiy konseptual manba sifatida Rasulova Malika Abdumannopovnaning "Maktab direktorlarining davlat tilida ish yuritish kompetentligini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish" mavzusidagi dissertatsiya asosnomasi olindi. Mazkur hujjatda davlat tilida ish yuritish kompetentligining zamonaviy rahbar faoliyatidagi ahamiyati, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish zarurati, hujjatlar va elektron axborot manbalari bilan ishlash ko'nikmalarini takomillashtirish masalalari asosiy yo'nalish sifatida ko'rsatilgan. Tadqiqotda tavsifiy, semantik, kontekstual, funksional-uslubiy, pragmatik va qiyosiy-tahliliy metodlardan foydalanish nazarda tutildi. Tavsifiy metod yordamida frazeologik birliklarning ish yuritishdagi shakliy va mazmuniy xususiyatlari aniqlanadi; semantik metod orqali birliklarning lug'aviy ma'nosi bilan kontekstual ma'nosi o'rtasidagi munosabat o'rganiladi; funksional-uslubiy metod ularning rasmiy, yarim rasmiy va kasbiy kommunikatsiyadagi qo'llanish darajasini belgilashga xizmat qiladi; pragmatik tahlil vositasida esa frazeologik birlikning kommunikativ niyat, adresat, adresant, vaziyat va kutilayotgan nutqiy ta'sir bilan aloqasi ochib beriladi. Tadqiqot materiali sifatida davlat tilida ish yuritish amaliyotida uchraydigan rasmiy hujjatlar tili, xizmat yozishmalari, boshqaruv matnlari, tavsifiy va tavsiyaviy matnlar, murojaatlar, bayonnomalar, ma'lumotnomalar, buyruq va topshiriq mazmunidagi matnlarda uchrashi mumkin bo'lgan frazeologik va frazeologiklashgan birliklarning funksional xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Bu yerda muhim metodologik farq mavjud: barcha frazeologizmlar rasmiy hujjat tilida bir xil darajada

qo'llanmaydi. Masalan, kuchli obrazlilik, og'zaki nutqqa xos emotsionallik yoki haddan tashqari subyektiv baholashni bildiruvchi birliklar qat'iy rasmiy hujjatlarda uslubiy jihatdan nomaqbul bo'lishi mumkin. Aksincha, uzoq vaqt davomida rasmiy va kasbiy muloqotda qo'llanib, ma'lum darajada standartlashgan birliklar hujjat tilining tabiiy tarkibiga aylangan. Shuning uchun tadqiqotda "frazeologik birlik" tushunchasi faqat idiomatik, obrazli birikmalar bilan cheklanmay, ma'lum kommunikativ vazifani barqaror tarzda bajaradigan va kasbiy nutqda takroriy qo'llanish natijasida qoliplashgan birliklar bilan aloqador holda ko'rib chiqildi. Bunday yondashuv ish yuritish tilining real tabiatini yaxshiroq aks ettiradi. Tadqiqotning pedagogik yo'nalishi ham alohida ahamiyatga ega. Asosnomada maktab direktorlarining davlat tilida ish yuritish kompetentligini rivojlantirish tuzilmasi va komponentlarini aniqlashtirish, rivojlantirish modelini ishlab chiqish, mexanizmini takomillashtirish va uni amaliyotga joriy etish yo'llarini belgilash kutilayotgan ilmiy yangilik sifatida ko'rsatilgan. Shu nuqtayi nazardan frazeologik birliklarni o'rgatish ham kompetensiyaviy yondashuvning tarkibiy elementi sifatida qaralishi mumkin. Bunda o'rganuvchi frazeologizmning faqat ma'nosini bilishi yetarli emas; u birlikning rasmiy yoki norasmiyligi, ekspressiv darajasi, adresatga ta'siri, hujjat janriga mosligi va kommunikativ vazifasini ham anglay olishi kerak. Demak, metodologik jihatdan tadqiqot "birlik – kontekst – kommunikativ maqsad – pragmatik ta'sir – uslubiy moslik" ketma-ketligiga asoslanadi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari davlat tilida ish yuritish jarayonida frazeologik birliklarning qo'llanishi murakkab va ko'p qatlamli hodisa ekanini ko'rsatadi. Birinchi navbatda, frazeologik birliklarning rasmiy nutqdagi funksiyasini uch asosiy guruhga ajratish mumkin: standartlashtiruvchi, kommunikativ-intensivlashtiruvchi va pragmatik-baholovchi birliklar. Standartlashtiruvchi birliklar muayyan boshqaruv yoki hujjatchilik mazmunini barqaror qolip asosida ifodalaydi. "Ko'rib chiqmoq", "chora ko'rmoq", "amalga oshirmoq", "nazoratga olmoq", "e'tibor qaratmoq", "mas'uliyatni o'z zimmasiga olmoq", "hissa qo'shmoq", "ko'mak bermoq", "yo'l qo'ymaslik" kabi birliklar shunday xususiyatga ega. Ular rasmiy matnda obrazlilikdan ko'ra funksional aniqlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bunday birliklarning semantik tarkibi nutq jarayonida deyarli avtomatlashgan bo'lib, adresat tomonidan qo'shimcha izohsiz anglanadi. Ikkinchi guruh – kommunikativ-intensivlashtiruvchi birliklar – muayyan fikr yoki talabning muhimligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Masalan, "alohida e'tibor qaratmoq", "qat'iy chora ko'rmoq", "ustuvor vazifa sifatida belgilamoq", "mas'uliyatni oshirmoq", "munosib hissa qo'shmoq" singari birikmalar axborotning oddiy bayonidan tashqari, uning kommunikativ og'irligini ham belgilaydi. Bunday birliklar buyruq, topshiriq, murojaat, hisobot, tavsiyanoma va rahbariy nutq kabi janrlarda muayyan pragmatik kuchga ega bo'ladi. Uchinchi guruh – pragmatik-baholovchi birliklar – adresantning obyekt, hodisa yoki shaxsga munosabatini ifodalash imkonini beradi. Biroq bunday birliklarning rasmiy hujjatlarda qo'llanishida ehtiyotkorlik talab etiladi, chunki rasmiy uslubning asosiy xususiyatlaridan biri subyektivlikni cheklashdir. Shu sababli rasmiy hujjatda frazeologik birlikning mavjudligi uning avtomatik ravishda uslubiy jihatdan maqbul ekanini anglatmaydi. Birlikning semantik imkoniyati, hujjat janri va kommunikativ maqsad o'rtasida

muvofiglik bo'lishi lozim. Tadqiqotda yana bir muhim natija shundan iboratki, frazeologik birliklar davlat tilida ish yuritish kompetentligining lingvistik tarkibini boyituvchi vosita bo'la oladi. Asosnomada zamonaviy mutaxassisning nazariy bilim bilan birga ularni amaliyotda qo'llashi, turli hujjatlar va elektron manbalardan olingan axborot bilan ishlashi, muammolarni mustaqil aniqlashi va boshqalar bilan hamkorlikda faoliyat yuritishi zarurligi qayd etilgan. Bu ko'nikmalar til vositalarini vaziyatga mos tanlash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Masalan, rahbar xizmat yozishmasida "ushbu masala bo'yicha tegishli choralar ko'rilsin" degan qolipdan foydalanganda u faqat axborot bermaydi, balki ijro uchun majburiy kommunikativ yo'nalish ham belgilaydi. "Masala nazoratga olinsin" shakli esa vazifaning bajarilishi ustidan monitoring mavjudligini bildiruvchi pragmatik signal vazifasini bajaradi. "E'tibor qaratilsin" birikmasi adresatni muayyan muammoga yo'naltiradi, "amalga oshirilsin" esa harakatning bajarilishi kerakligini anglatadi. Demak, bunday birliklar hujjatning mazmuniy qatlamidan tashqari uning direktiv, regulativ va institutsional funksiyasini ham ta'minlaydi. Frazeologik birliklarning kommunikativ-pragmatik imkoniyatlarini aniqlashda adresant va adresat munosabati alohida ahamiyatga ega. Rahbar tomonidan xodimga yuborilgan topshiriq bilan hamkasbga yuborilgan xizmat xati bir xil lingvistik vositalardan foydalanishi mumkin, biroq ularning pragmatik yuklamasi turlicha bo'ladi. Masalan, "masalaga alohida e'tibor qaratishingizni so'raymiz" shakli rasmiy murojaatda nisbatan yumshoq direktiv strategiyani yuzaga keltiradi. "Masalaga alohida e'tibor qaratilsin" shakli esa institutsional jihatdan kuchliroq buyruq yoki ko'rsatma mazmunini hosil qiladi. Shu tariqa bir xil semantik komponent turli grammatik va kommunikativ shakllarda turlicha pragmatik natija beradi. Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, frazeologik birliklarning rasmiy nutqdagi eng muhim xususiyatlaridan biri – ularning standartlashuv darajasi. Ko'p takrorlanadigan birliklar o'zining dastlabki obrazli xususiyatini qisman yo'qotib, hujjatchilik tilining tayyor modeli sifatida faoliyat yurita boshlaydi. Bunday birliklar rasmiy kommunikatsiyaning tezkorligini oshiradi, matn tuzish jarayonini yengillashtiradi va bir xil mazmundagi vazifalarni turli hujjatlarda bir xil tarzda ifodalash imkonini beradi. Bu holat davlat tilida ish yuritishning standartlashtirish talabi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga, haddan tashqari qoliqlashuv hujjat tilining sun'iy lashuvi, mazmunning umumiy lashuvi va kommunikativ aniqlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun frazeologik birliklardan foydalanishning asosiy mezonlari ularning "ko'p ishlatilishi" emas, balki "mazkur kommunikativ vaziyatda aniq va maqsadga muvofiq ishlatilishi" hisoblanadi.

Muhokama

Olingan natijalar frazeologik birliklarni davlat tilida ish yuritish tizimida faqat badiiy nutqqa xos obrazli vosita sifatida talqin qilish yetarli emasligini ko'rsatadi. Frazeologiya va rasmiy kommunikatsiya o'rtasidagi munosabatni o'rganishda avvalo rasmiy uslubning funksional xususiyatlarini hisobga olish zarur. Rasmiy uslub aniqlik, ixchamlik, standartlik, mantiqiy izchillik, huquqiy va institutsional ma'noning ravshanligi bilan xarakterlanadi. Shu sababli erkin obrazli frazeologizmlarning aksariyati buyruq, farmoyish, ma'lumotnoma yoki boshqa qat'iy hujjatlarda cheklangan tarzda qo'llanadi. Masalan, "ko'ngliga qaramoq", "ko'zini yog' bosmoq", "burni ko'tarilmoq", "boshi osmonga yetmoq" kabi kuchli obrazli va emotsional

birliklarning rasmiy hujjat matnida qo'llanishi uslubiy nomuvofiqlik tug'dirishi mumkin. Biroq "e'tibor qaratmoq", "chora ko'rmoq", "amalga oshirmoq", "nazoratga olmoq", "hissa qo'shmoq", "ko'mak bermoq" kabi birliklar rasmiy-kasbiy kommunikatsiyada ancha yuqori darajada neytrallashgan. Demak, frazeologik birliklarning uslubiy qiymati bir xil emas; ular ekspressivlik darajasi, semantik shaffofligi, standartlashuv darajasi va kommunikativ vazifasiga ko'ra farqlanadi. Shu jihatdan ularni rasmiy ish yuritish uchun "maqbul", "shartli maqbul" va "nomaqbul" guruhlariga ajratish mumkin. Maqbul birliklar rasmiy va kasbiy muloqotda semantik jihatdan aniq, odatiy va me'yoriy hisoblanadi. Shartli maqbul birliklar esa faqat muayyan janr va kommunikativ vaziyatda, masalan, nutq, murojaat, tabrik, tavsif yoki xizmat xatida qo'llanishi mumkin. Nomaqbul birliklar esa kuchli emotsional-ekspressiv yoki so'zlashuvga xos bo'lganligi sababli rasmiy hujjatning neytral ohangini buzadi. Bu tasnif davlat tilida ish yuritish kompetentligini rivojlantirish metodikasida muhim amaliy vosita bo'la oladi. Asosnomada ham kompetentlikni rivojlantirishning tuzilmasi va komponentlarini aniqlashtirish, uning modelini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish vazifalari belgilangan. Ushbu vazifalarning lingvistik tarkibida rasmiy kommunikatsiyada til birliklarini uslubiy va pragmatik jihatdan tanlash kompetensiyasi alohida o'rin egallashi kerak. Frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlari, avvalo, nutqiy ta'sirni boshqarish imkoniyati bilan belgilanadi. Rasmiy kommunikatsiyada adresant ko'pincha uch xil strategiyaning amalga oshiradi: axborot berish, harakatga undash va munosabatni shakllantirish. "Ma'lumot uchun yuborilmoqda" axborot strategiyasiga, "tegishli choralar ko'rishingiz so'raladi" direktiv strategiyaga, "ushbu tashabbusni qo'llab-quvvatlaymiz" esa baholovchi va qo'llab-quvvatlovchi strategiyaga xizmat qiladi. Bu yerda frazeologik yoki frazeologiklashgan birlikning ma'nosi uning lug'aviy tarkibidan tashqarida, kommunikativ vaziyat bilan birgalikda namoyon bo'ladi. Pragmatikaning muhim kategoriyalaridan bo'lgan nutqiy akt nazariyasi nuqtayi nazaridan qaralganda, rasmiy hujjatdagi frazeologik birliklar lokutiv mazmunni yetkazish bilan birga ilokutiv maqsadni ham ifodalaydi. "Chora ko'rmoq" harakatning bajarilishini, "nazoratga olmoq" boshqaruv nazoratini, "e'tibor qaratmoq" muayyan obyektning ustuvorligini, "ko'mak bermoq" esa institutsional yordamni anglatadi. Demak, mazkur birliklar rasmiy kommunikatsiyada pragmatik indikator vazifasini bajaradi. Yana bir muhim jihat shundaki, frazeologik birliklarning qo'llanishi davlat tilining milliy-madaniy imkoniyatlarini namoyon etadi. Rasmiy hujjatlarning tili haddan tashqari standartlashib ketganda milliy tilning tabiiy ifoda imkoniyatlari cheklanishi mumkin. Aksincha, me'yoriy va kommunikativ jihatdan maqbul frazeologik birliklardan oqilona foydalanish davlat tilining tabiiyligini saqlashga yordam beradi. Bu ayniqsa rahbarlik kommunikatsiyasida muhimdir. Rahbarning nutqi faqat buyruq va ko'rsatmalardan iborat bo'lmay, jamoani ishonitirish, rag'batlantirish, hamkorlikka chaqirish, mas'uliyatni oshirish va ijtimoiy-psixologik muhitni boshqarish funksiyalarini ham bajaradi. Shu ma'noda "munosib hissa qo'shmoq", "qo'llab-quvvatlamok", "ko'mak bermoq", "e'tibor qaratmoq", "alohida ta'kidlamok" kabi birliklar rahbarning kommunikativ strategiyasini shakllantirishda xizmat qilishi mumkin. Biroq rasmiylik va ekspressivlik o'rtasidagi muvozanat saqlanishi shart. Haddan tashqari obrazli frazeologizmlar hujjatning huquqiy yoki boshqaruv

mazmunini xiralashtirishi mumkin. Shuning uchun davlat tilida ish yuritish kompetentligini shakllantirishda frazeologik birliklarni “ko‘proq ishlatish” emas, balki “to‘g‘ri tanlash va to‘g‘ri vaziyatda ishlatish” tamoyili asosiy metodik mezon sifatida belgilanishi lozim.

Pedagogik va amaliy imkoniyatlar

Davlat tilida ish yuritish jarayonida frazeologik birliklarning kommunikativ-pragmatik imkoniyatlarini o‘rganish bevosita kasbiy ta‘lim va rahbar kadrlar malakasini oshirish tizimi bilan bog‘liq bo‘lib, mazkur yo‘nalish “Asosnoma Malika.doc” hujjatida belgilangan tadqiqot maqsadlariga hamohangdir. Hujjatda davlat tilida samarali muloqot yuritish, sohaviy-normativ hujjatlar bilan ishlash, axborot va hujjatlardan foydalanish, muammolarni mustaqil aniqlash hamda hamkorlikda faoliyat yuritish zamonaviy mutaxassis kompetentligining muhim jihatlari sifatida ko‘rsatilgan. Shu nuqtayi nazardan frazeologik birliklarni o‘rgatish lingvistik bilimni amaliy kommunikativ kompetensiyaga aylantirishning samarali vositalaridan biri bo‘lishi mumkin. Bunda ta‘lim jarayonida frazeologizmlarning oddiy lug‘aviy ma‘nosini yodlatishdan ko‘ra, ularni real hujjat vaziyatlari asosida o‘rgatish maqsadga muvofiq. Masalan, tinglovchiga xizmat xati, buyruq loyihasi yoki rahbar topshirig‘i berilib, undagi “e‘tibor qaratmoq”, “chora ko‘rmoq”, “nazoratga olmoq”, “amalga oshirmoq” kabi birliklarning kommunikativ vazifasini aniqlash topshirig‘i berilishi mumkin. Keyingi bosqichda bir xil mazmunni turli kommunikativ kuchga ega birliklar yordamida ifodalash mashqi bajariladi. Masalan, “masalaga e‘tibor bering”, “masalaga alohida e‘tibor qaratishingiz so‘raladi”, “masala nazoratga olinsin” kabi shakllar qiyoslanib, ularning adresatga ta‘sir darajasi aniqlanadi. Bunday mashqlar tinglovchida nafaqat til me‘yorini bilish, balki kommunikativ vaziyatni baholash va pragmatik jihatdan mos vositani tanlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Davlat tilida ish yuritish kompetentligining rivojlangan darajasi aynan shu qobiliyat bilan belgilanadi. Rahbar yoki mutaxassis hujjat tuzishda faqat grammatik jihatdan to‘g‘ri gap qurishi emas, balki uning kimga qaratilgani, qanday huquqiy yoki boshqaruv vazifani bajarishi, qanday ta‘sir kutilayotgani va qaysi uslubiy vosita maqsadga muvofiq ekanini ham hisobga olishi kerak. Shu sababli frazeologik birliklarni o‘qitishda “kommunikativ vaziyat – birlik – ma‘no – pragmatik maqsad – uslubiy natija” modeli taklif etilishi mumkin. Ushbu modelning birinchi bosqichida kommunikativ vaziyat aniqlanadi; ikkinchi bosqichda mazkur vaziyatga mos frazeologik birliklar tanlanadi; uchinchi bosqichda birlikning semantik mazmuni izohlanadi; to‘rtinchi bosqichda uning kommunikativ maqsadi aniqlanadi; beshinchi bosqichda esa rasmiy uslubga mosligi baholanadi. Mazkur yondashuv rahbar kadrlarning davlat tilida ish yuritish kompetentligini rivojlantirish modelining lingvistik komponentini kuchaytirishi mumkin. Asosnomada ishlab chiqilishi kutilayotgan model va mexanizm aynan kompetentlikning amaliy tarkibini takomillashtirishga yo‘naltirilgani ko‘rsatilgan. Shuningdek, frazeologik birliklardan foydalanishning raqamli ish yuritish sharoitidagi imkoniyatlari ham mavjud. Elektron hujjat aylanishi tizimlarida hujjatlar qisqa, standart va qayta ishlash uchun qulay shaklda tuzilishi talab qilinadi. Bunday sharoitda qoliplashgan frazeologik birliklar hujjatlarni tezkor yaratish va standartlashtirishga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, elektron hujjatlarning keng tarqalishi matnni avtomatik tahlil qilish, shablonlardan foydalanish va lingvistik xatolarni aniqlash

imkoniyatlarini ham oshirmoqda. Kelgusida davlat tilida ish yuritish tizimlari uchun frazeologik birliklarning uslubiy-pragmatik elektron lugʻatini yaratish, unda birliklarning maʼnosi, uslubiy belgisi, qoʻllanish sohasi, kommunikativ vazifasi va namunaviy kontekstlarini koʻrsatish amaliy jihatdan foydali boʻlishi mumkin. Bunday lugʻat rahbarlar, davlat xizmatchilari, pedagoglar, talabalar va davlat tilida ish yurituvchi barcha mutaxassislar uchun amaliy qoʻllanma vazifasini bajaradi. Ayniqsa, davlat tilida ish yuritish boʻyicha malaka oshirish kurslarida frazeologik birliklarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini alohida modul sifatida oʻqitish kasbiy nutq madaniyatini oshirishga yordam beradi.

Xulosa

Davlat tilida ish yuritish jarayonida frazeologik birliklarning qoʻllanishi oʻzbek tilining kommunikativ imkoniyatlarini, rasmiy-kasbiy nutqning funksional xususiyatlarini va davlat tilida ish yuritish kompetentligining lingvistik tarkibini oʻrganish uchun muhim ilmiy yoʻnalishlardan biridir. Tadqiqot natijasida frazeologik birliklarni rasmiy uslubdan butunlay tashqarida koʻrish ham, ularning barchasini rasmiy hujjatlarda erkin qoʻllash mumkin deb hisoblash ham metodologik jihatdan toʻgʻri emasligi aniqlandi. Ularning qoʻllanish darajasi semantik mazmun, ekspressivlik, standartlashuv, hujjat janri, kommunikativ vaziyat va adresant-adresat munosabatiga bogʻliq. Rasmiy va kasbiy kommunikatsiyada faol ishlatiladigan “eʼtibor qaratmoq”, “chora koʻrmoq”, “amalga oshirmoq”, “nazoratga olmoq”, “koʻmak bermoq”, “hissa qoʻshmoq”, “masʼuliyatni oʻz zimmasiga olmoq” singari birliklar koʻpincha oʻzining dastlabki obrazli xususiyatidan qisman uzoqlashib, standart kommunikativ vositaga aylangan. Ular hujjat matnida axborot berish bilan birga direktiv, regulativ, baholovchi yoki institutsional kommunikativ vazifalarni ham bajaradi. Shuning uchun frazeologik birliklarning pragmatik tabiati ularning lugʻaviy maʼnosidan kengroq boʻlib, mazkur birliklar kommunikativ niyatni amalga oshirish, nutqiy taʼsirni boshqarish va adresatning faoliyatini muayyan yoʻnalishga solishda ishtirok etadi. Tadqiqotning pedagogik jihatdan muhim xulosasi shundan iboratki, davlat tilida ish yuritish kompetentligini rivojlantirish jarayonida frazeologik birliklarni oʻrganish faqat nazariy frazeologik bilimlar bilan cheklanmasligi kerak. Oʻrganuvchi birlikning maʼnosi bilan birga uning uslubiy belgisi, kommunikativ vazifasi, pragmatik kuchi va konkret hujjat janriga mosligini ham aniqlay olishi zarur. Asosnomada belgilangan davlat tilida ish yuritish kompetentligining tuzilmasini aniqlashtirish, model va mexanizmni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga joriy etish vazifalari nuqtayi nazaridan qaralganda, frazeologik birliklardan foydalanish kompetensiyasini mazkur tizimning kommunikativ-lingvistik komponentlaridan biri sifatida kiritish maqsadga muvofiqdir. Amaliy jihatdan esa frazeologik birliklarni “maqbul”, “shartli maqbul” va “nomaqbul” guruhlarga ajratish, ularning uslubiy-pragmatik lugʻatini yaratish, malaka oshirish jarayonida kontekstual topshiriqlar asosida oʻrgatish va elektron ish yuritish tizimlarida standart birliklardan foydalanish boʻyicha tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Bunday yondashuv davlat tilining rasmiy-kasbiy sohadagi mavqeini kuchaytirish bilan birga, hujjatlarning kommunikativ samaradorligi, mazmuniy aniqligi va lingvistik meʼyoriyligini taʼminlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, frazeologik birliklarning davlat tilida ish yuritishdagi imkoniyatlarini oʻrganish oʻzbek tilshunosligi, pragmalingvistika, nutq madaniyati va

pedagogika fanlari kesishmasida shakllanadigan istiqbolli ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib, u rahbar va mutaxassislarning davlat tilida kasbiy kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy hamda amaliy asoslarini boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron hujjat aylanishi to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 13-maydagi PF-4797-son “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-dekabrda 984-son “Davlat tilini rivojlantirish departamenti to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 17-yanvardagi VM-25-son “Xalq ta’limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori.
8. Aminov M., Madaliyev A., Mahkamov N., Mahmudov N., Odilov Yo., Azimov I. Davlat tilida ish yuritish. – Toshkent.
9. Azimov I. Davlat tilida ish yuritish va kasbiy kommunikatsiya masalalariga oid tadqiqotlar.
10. Jo‘rayev R.X. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – Toshkent, 1995. – 43 b.
11. Qurbonov Sh.E., Seytxalilov E.A. Управление качеством образования. – Т.: Sharq, 2004. – 552 b.
12. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti: pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi. – Toshkent, 2007. – 305 b.
13. Yo‘ldoshev J.G‘. Ta’lim yangilanish yo‘lida. – Т.: O‘qituvchi, 2000. – 207 b.
14. Inoyatov U.I. Теоретические и организационно-методические основы управления контроля качества образования в профессиональном колледже: дисс. ... д-ра пед. наук. – Toshkent, 2003. – 327 b.
15. Ismadiyarov Ya.O‘. Oliy pedagogik ta’lim tizimida innovatsion menejmentni shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish: pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2018. – 32 b.
16. Magrupov A.M. Oliy ta’lim tizimida strategik va funksional menejmentni integratsiyalash mexanizmlarini takomillashtirish: pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2017. – 31 b.

17. Turg'unov S.T. Теоретические основы управленческой деятельности директора средних общеобразовательных учреждений: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – Toshkent, 2007. – 43 b.
18. Yuldashev M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish: pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2016. – 93 b.
19. Mirsolieva M.T. Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish: pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019. – 68 b.
20. Ernazarov Z.N. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini ierarxik boshqarish: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Qarshi, 2022. – 50 b.